

עיונים לפרשת עקב עפ"י הרמב"ם

מרכז מורשת הרמב"ם רח' התנאים 6 טבריה, משרדי המרכז רח' יוחנן בן זכאי 6 טבריה, טלפקס- 04-6790632

לשאלות, הערות והארות info@harambam.org.il

לעילוי נשמת אסתר בת רחמה

ברכה ראשונה וברכה אחרונה

הרב שאולי גרינפלד

המצווה לברך היא על אכילת מזון ושביעה. 'מזון' היינו מאכל מחמשת מיני דגן. הרי שהחיוב הברכה מהתורה הוא רק לאחר שהאדם שבע ממאכל העשוי מדגנים.

בחלק השלישי של מורה הנבוכים, עוסק הרמב"ם בביאור טעמי המצוות. הרמב"ם אינו נותן טעם מסוים לברכת המזון, אלא כולל⁵ את טעמה עם שאר הנושאים של חלק אהבה בחיבורו הגדול משנה תורה, שעוסק במצוות וההלכות הקשורות לקריאת שמע ותפילה:

"המצוות אשר מנינו בספר אהבה, וכולם סבתם ברורה וטעמם גלוי, כלומר שתכלית אותן העבודות זכירת ה' תמיד ואהבתו ויראתו וקבלת המצוות באופן כללי".

כשאנו מברכים את ה' על המזון שקיבלנו ממנו, אנו בונים בנפשנו את התודעה שאנו תלויים בה', ואיננו יכולים להתקיים ללא עזרתו, וממילא אנו מתמלאים ביראה. אנו מתבוננים בטובה והחסד שהבורא עשה עימנו, כאשר המציא בעולם את כל מה שאנו זקוקים לו, ובכך אנו מתמלאים באהבה. מתוך כך, אנו מבינים את המחויבות שלנו כלפי הבורא, ומתחזקים בקיום מצוותיו.

הרמב"ם בהלכות ברכות מוסיף ומלמד אותנו, שחכמים הרחיבו את מצוות התורה, וחייבו בברכה לא רק את מי שבע מאכילת דגן:

"ומדברי סופרים אכל אפילו כזית מברך אחריו".

"ומדברי סופרים לברך על כל מאכל תחילה ואחר כך

בפרשתנו מסופר על השפע והברכה שנקבל בארץ, עקב השמיעה בקול ה' וקיום מצוותיו:

"כי ה' אלקיך מביאך אל ארץ טובה, ארץ נחלי מים, עינות ותהמות יצאים בבקעה ובהר... ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלקיך על הארץ הטובה אשר נתן לך".

מקריאת הפסוקים, ניתן להבין שמילות הסיום: 'וברכת את ה' אלקיך', הן חלק מהסיפור – יהיה לנו כל כך טוב, עד שמעצמה תבקע מליבנו ההודאה הברכה למקור השפע. וכך אכן פירש הרמב"ם¹:

"כי תזכור עבודת מצרים ועינוי המדבר, וכאשר תאכל ותשבע בארץ הטובה תברך עליה את ה'".

אלא שהרמב"ם המשיך וכתב:

"ורבותינו קיבלו שזו מצוות עשה, וטעמו [כלומר: וכוונת הפסוק]: ותברך את ה' אלקיך".

יש מצווה לברך את ה'. וכך הגדיר הרמב"ם בספר המצוות³:

"הציווי שנצטוונו להודות לו יתעלה אחר כל אכילה, והוא אָמְרוּ יתעלה: 'וְאָכַלְתָּ וְשָׂבַעְתָּ וּבֵרַכְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ'".

יש להעיר, שאף שהרמב"ם כתב שהמצווה לברך היא 'אחר כל אכילה', בהלכות ברכות⁴ הביא הרמב"ם שני תנאים לכך שיהיה חיוב מהתורה לברך אחר האכילה:

"מצות עשה מן התורה לברך אחר אכילת מזון... ואינו חייב מן התורה אלא אם כן שָׂבַע".

על ידי פעולת העיכול, על כן ברכת המזון לאחריה מן התורה".

התורה רצתה ללמד אותנו שיעור גדול, בכל מה שקשור לענייני הנאתינו הגשמיות: המטרה העיקרית של הנאתינו מהעולם, היא קיום חיינו. לשאר ההנאות יש גם תפקיד ומקום, אבל הן תפילות בערך לשימוש בעולם לצרכי קיום בסיסיים. מתוך כך מובן, שהתורה חייבה אותנו רק על שביעה ממיני דגן – ללמד, שהעיקר הוא שקיבלנו מהעולם את שאנו מוכרחים – לחם לשובע. על הנאות אחרות התורה לא חייבה ברכה, כדי שלא לתת להם חשיבות, ולהחדיר בנו את התודעה שלא לשם כך אנו צריכים להשקיע את חיינו. ואף שסוף כל סוף ישנה חומרה רבה בכך שאדם נהנה מהעולם הזה בלא ברכה – סמכה התורה על כך שחכמים יתקנו ברכות גם על שאר הנאות העולם.

את חובתנו להודות על הנאתינו מהעולם, המחיש בספר 'וזאת הברכה'⁶ באמצעות סיפור נחמד:

פעם הבחין ר' ישראל מסלנט זצ"ל שבמסעדה אחת דרשו בעבור כוס תה סיכום רב של כסף. ר' ישראל שאל את בעל המסעדה מדוע התה כל כך יקר – הרי ספל המים החמים, קמצוץ התה, וקורטוב הסוכר – עולים בסך הכל לכמה פרוטות. אמר לו בעל המסעדה: 'אמנם אתה צודק, ואולם בסכום שנקבת התכבד נא ושתה כוס תה בביתך. כאן במסעדה הנברשות מאירות באור יקרות, מוסיקה מושמעת ברקע, הנוף מרהיב, המלצרים לבושים במדים יפים מכופתרים בכפתורי זהב, והתה המוגש לך בספל חרסינה מעוטר בעיטורים וציורים – כל זה עולה כסף!'. האירו פניו של ר' ישראל והודה לבעל המסעדה בחום לב: 'בזכותך הבנתי את משמעות הברכה 'שהכל נהיה בדברו'. הנהנה מדבר מאכל כולל הכל בברכתו, כי כאשר האדם שותה מים או לועס פרי – עליו להודות גם על השמש המאירה את העולם, על שירת הציפורים המנעימים בזמירותיהם את רוח האדם, הוא מחויב להודות על הפרחים המקסימים בצבעים ובגוונים השונים, על האויר הצח והנעים...".

יהנה ממנו, ואפילו נתכוין לאכול או לשתות כל שהוא – מברך ואחר כך יהנה, וכן אם הריח ריח טוב מברך ואחר כך יהנה ממנו. וכל הנהנה בלא ברכה – מעל. וכן מדברי סופרים לברך אחר כל מה שיאכל וכל מה שישתה, והוא שישתה רביעית והוא שיאכל כזית⁶.

חכמים הוסיפו ברכות גם לפני האכילה, ואפילו לפני קבלת הנאת הריח, וכן חייבו ברכה אחרונה על כל המאכלים, ולא הצריכו שהאדם יהיה שבע. הרי שמהתורה הברכה היא על **השביעה מעיקר המזון** – הדגן. ואילו מדברי סופרים הברכה היא על **ההנאה מהבריאה**, ולכן הברכות ניתקנו עוד לפני האכילה ואינן מותנות בשביעה, וכן אינן מוגבלות בסוג המאכל.

הגמרא במסכת ברכות⁷ מאריכה לדבר בחומרה רבה על העובר על תקנת חכמים, ואינו מקפיד על ברכה ראשונה:

"תנו רבנן: אסור לו לאדם שיהנה מן העולם הזה בלא ברכה, וכל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה – מעל... אמר רב יהודה אמר שמואל: כל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה – כאילו נהנה מקדשי שמים... אמר רבי חנינא בר פפא: כל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה כאילו גוזל להקדוש ברוך הוא וכנסת ישראל...".

וכאן יש מקום לשאול: אם הנאה מהעולם בלא ברכה, זוהי עבירה חמורה כל כך – שדומה למעילה, וכאילו גזל לקדוש ברוך הוא ולכנסת ישראל, מדוע התורה לא חייבה אלא בברכה אחרונה, ולא חששה לכך שאכילתנו עצמה היתה בגזילה ובמעל?

על שאלה זו, עמד מרן הראי"ה קוק זצ"ל, בעין אי"ה על מסכת ברכות⁸, וכך כתב:

"במזון יש שתי טובות שאנו מקבלים מה' יתברך: טובת **הנאת האכילה** לשעתה, שראוי להודות על זה אף אם לא תמשך מזה תכלית המשכת החיים, והטובה העיקרית היא טובת **המשכת החיים** שבאה מן המזון... והנה מן **התורה** ראוי לברך על **ההנאה העקרית**, וה**הנאה הטפילה** ראויה להתרחב **מזרבנן** כדי שתשלם גם כן הכרתנו להבחין בין ההטבה העקרית – להנמכה ממנה. על כן בברכת המזון שהטובה העיקרית היא **המשך החיים** שבא מן ה', והיא באה **לאחר האכילה**